

**ПОЕТИЧНА ПОДОРОЖ ХІХ СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ
СИНТЕТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖАНРУ**

О.В. Юферева,

*Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара,
м. Дніпропетровськ*

Поняття «синтетичний жанр» у сучасному вітчизняному і закордонному літературознавстві набуває актуальності. Воно відображає напрямки розвитку літератури, що пов'язані із процесами внутрішньолітературного синтезу. У статті розглядається проблема визначення явища синтезу в поетичній подорожі в українській та російській літературі ХІХ ст. Аналізується одна з особливостей поетичної подорожі – нейтралізація динамічних аспектів відображення простору. Знецінення «руху» суперечить глибинному змістовному кореню жанру, але отримує відмінне значення й функціональність у його поетичному варіанті. Цей процес осмислюється у контексті синтетичних тенденцій, зокрема, трансформації фабульних елементів, розвитку фрагментарності.

Ключові слова: *поетична подорож, простір, синтез, жанр, фрагментарність.*

Синтетичність – одна з яскравих відмітних рис жанру подорожі, що становить і своєрідність його різновиду у віршах. У поезії цього жанру в ХІХ столітті можна зустріти відлуння різноманітних форм, з якими перетиналася доля подорожі. Саме тому його відкритість, невимушений діалог з іншими родо-жанровими утвореннями не руйнує цілісність такого твору, а надає йому більшої виразності, сприяє формуванню жанрової самобутності. Синтетичність подорожей неодноразово відзначалася дослідниками, зверталася увага на характер її прояву в тих або інших аспектах структури або змісту творів. Складність жанрової палітри подорожі дає багатий матеріал для вивчення синтетичних утворень.

Актуальність дослідження становить, по-перше, відсутність ґрунтовного системного вивчення поетичної подорожі в літературознавстві, по-друге, можливість визначення специфіки процесу жанрово-родового синтезу шляхом спостереження за динамікою жанру у двох літературах. Виходячи з цих положень, ми ставимо за **мету** проаналізувати поетичну подорож в українській та російській літературі ХІХ століття, сутність якої тісно пов'язана із синтезом жанрів і родів літератури. Поглиблене вивчення поетичної подорожі ХІХ – початку ХХ ст., встановлення внутрішньолітературних механізмів і факторів оновлення, окреслення векторів розгортання синтетичних процесів, що вплинули на жанрову структуру, складає основні **завдання** цієї роботи. **Об'єктом** дослідження є поетична подорож в українській та російській літературах. **Предмет** – особливості жанрово-родового синтезу.

Отже, необхідно визнати, що поетичні подорожі є синтетичними апіорі. Кожний літературознавець, перш ніж щось сказати про них, справедливо відзначить цю властивість як вирішальну, суттєву, що впливає на характер зв'язку із попередніми художніми станами жанру та подальшим розвитком літератури. Вивчення поетичних подорожей з погляду складності внутрішніх меж проводиться не так активно, як у прозових різновидах. Увагу дослідників привертає більшою мірою проблема зовнішньої конвергенції форм, і вирішення її призводить до суперечливих результатів. Архетипічний мотив дороги, шляху виникає не тільки в подорожах, набуваючи різних втілень і принципів розкриття [1, 299]. У результаті розширення жанрових меж до цього жанру

зараховують і так звані подорожні медитації [2]. Із цією точкою зору сперечається інша, у якій відстоюється думка про те, що особливого жанру «дорожнього вірша» не існує. Цей універсальний мотив, на думку дослідників, котрі відстоюють таку концепцію, має різні жанрові втілення: алегорій, сповіді, літературного портрета [3]. Включення до розряду подорожі всього масиву творів, пов'язаного з мотивом дороги, позбавляє жанр специфіки, розмиває визначеність, стійкість внутрішньої структури. Гадаємо, що правильне вирішення проблеми жанрової ідентифікації поетичних подорожей можна знайти за допомогою з'ясування спільності жанрових механізмів, уточнення специфіки структурно-значеннєвої моделі, зважаючи на їх розвиток на основі принципів синтетичного типу художньої організації.

«Їх єдина незмінна властивість полягає в здатності змінюватися» [4, 46] – ця парадоксальна формула відображає динамічність подорожей у міжжанрових відносинах, безперешкодне прийняття будь-якої стилістичної подоби. Значного поширення набула «ідея жанрової свободи», викладена в книзі про подорожі В.М. Гумінського: «Ідея жанрової свободи пронизує всі рівні художньої структури «подорожі» і закріплюється в її основі як принцип вільного, безсюжетного оповідання» [5, 141]. Однак характер жанрового розвитку літератури нового часу, як відомо, відрізняється динамічним злиттям, появою різнорідних у жанровому плані творів. У такому випадку жанрова свобода подорожей повинна мати певну специфіку або інтенсивність, яка виділятиме її серед інших синтетичних утворень. О. Стеценко вдало називає подорожі жанром діалектичним, заснованим на подвійності та взаємодії полярних контактуючих елементів, і зауважує, що подорож створює «складну взаємодію об'єктивного й суб'єктивного, реальності й фантазії, статички описів і динаміки шляху, очікуваного й дійсного, загального і конкретного. У ньому відбувається формування цілісної картини буття з розрізнених деталей, індивідуальне співвідноситься з універсальним, особистість і нація перебувають у процесі самопізнання» [6, 11]. Висновки дослідника переконливо і містко відбивають сутність синтетичного утворення жанру подорожі. О. Стеценко не тільки вказує на великий діапазон жанру, що часто примусово укладається у вузькі рамки міжжанрових кореляцій, але й на засвоєння подорожжю полярних принципів художнього осмислення дійсності.

Таким чином, з'ясовується, що особливе значення має не лише досвід конкретного жанру, до якого звертається подорож, а, скоріше, у який спосіб цей елемент співвідноситься із власне жанровою ідеєю подорожі. Наповнення цієї ідеї може й має бути своєрідним, індивідуальним. Її розвиток підтримується процесами синтезу, у розгортанні яких беруть участь внутрішні жанрові механізми. Найбільш інтенсивно синтетичні тенденції торкнулися характеру вірогідності подорожей і її ролі у творі. Спільним місцем більшості досліджень, присвячених проблемі жанру подорожей, є його презентація як перехідного утворення, на межі естетичної – неестетичної систем. Настанова жанру на правдивість, документальність поряд із художньою обробкою (І.В. Банах [7], В.М. Гумінський [5], М. Грігорова [8], А.М. Рамсен [9], С.М. Травників [10], А. Шьонле [4]), органічний синтез «побутового матеріалу з перетвореним автором особливим світом» [11, 110] – теза більшості досліджень, що характеризує, у першу чергу, подорожні нариси, щоденники, подорожники. До поетичної подорожі ця ознака належить опосередковано. Важливий для документального жанру аспект достовірності тут настільки трансформований, що говорити про жанровизначальне значення кореляції вимислу й вірогідності не доводиться. Але все-таки градація ступенів останньої категорії – художньої і фактичної – простежується в поетичній подорожі, що не

тільки небайдужа до критерію відповідності дійсності, але відводить йому своєрідну роль у своїй організації. Поряд із жанровою вимогою емпіричної конкретності, яка передає життєву ситуацію, предметна зображальність подорожей у віршах втягується у рефлексію, бере участь у розкритті суб'єктивного бачення прихованих зв'язків дійсності, у результаті чого предметний зміст слова вимивається. Вирішальне значення для цього процесу «має історія поетичної теми: поетичність або антипоетичність», що «дуже великою мірою зводиться до питання про те, про які предмети можливо або неможливо писати в поетичному творі» [12, 27]. Поетична подорож XIX ст. розташовується між цими полюсами, успішно прив'язуючи до наскрізного образу дороги широке розмаїття «життєвих» вражень, описів, думок. У структурно-семантичному плані жанр продуктивно використовує цю пограничність. З неї виходить і відомий індуктивізм жанрового мислення подорожі, який відкриває можливості проникнення в поезію естетично неопрацьованого слова, активно використовуваного поетами середини й кінця XIX ст.

У російській та українській поезії із середини XIX ст. домінують зразки жанру, у яких долається романтичний образ шляху і способи його втілення. Трансформуються ознаки жанру, пов'язані із традицією сентиментальної подорожі. Розвивається насамперед високий ідеологічний план подорожі. Цей процес підтримується переорієнтацією у свідомості епохи, формуванням реалістичної літератури, що спричинила значні трансформації в жанрово-родовій структурі подорожей. Однак діалог різних моделей жанру або їхніх деяких компонентів, які використовуються в подорожах цього періоду, контрастно підсилює народження нової ідеї шляху, його цілі й специфіку зображення. Із цього погляду поетичні подорожі до кінця сторіччя ґрунтуються більшою або меншою мірою на синтетичній жанровій ідеї.

Своєрідністю поетичної подорожі XIX – початку XX ст. також є подвійність на тематичному й стилістичному рівні. Вона виходить з розширення впливу й способів вираження «непоетичного» матеріалу, що містить у собі потенціал для подальшого розвитку жанру. Прагнення до його освоєння зосереджено в генетичній основі подорожі. З посиленням взаємодії опозицій ліричного й епічного, поетичного й прозового, пов'язаного зі змінами художньої свідомості, здійснюється перехід жанру від складеної організації до синтетичної – з іншими принципами побудови складного цілого й співіснування з іншими жанрово-родовими формами. У свою чергу, перетворюються багато формально-значенневих особливостей подорожі, відомі й очікувані її ознаки. Причини зсуву подієвості, усікання просторово-часового переміщення, переосмислення вірогідності і навіть трансформація обсягу твору криються не тільки в пристосуванні жанру до іншого, поетичного «середовища». Вони зумовлені глибинною потребою охопити й виразити мінливий світ, яка використовує й підтримує енергію внутрішніх протиріч і утворюється, у тому числі, і шляхом розширення сфери жанрово-родових взаємодій. Пошуки людини, її цілі в зовнішньому світі здаються невизначеними, що, у свою чергу, звільняє висловлювання мандрівника від тієї чи іншої напередзаданості. Усе це створює умови для широкої варіації подорожніх мотивів, їхнього переосмислення, аж до подорожі «без подорожі», як, наприклад, у М. Огарьова в «Картинах из странствия по Англии», у яких немає жодних «картин», немає розмови з попутником, «невідомим паном». Переїзд до Гаммерсмиту – констатація, дорога – повсякденна, зустріч і розставання – формальні. Подорож – тло, привід сказати про незначність випадковостей, що редукує, практично нівелює сенс самого шляху. Задовго до експериментів із жанром М. Огарьова в російській літературі з'являється твір І. Дмитрієва «Путешествие N.N. в Париж и Лондон, написанное за три дня до путешествия», що поширилося в 1808 р.

Знову виникає вже знайома модель уявлюваної подорожі або її передчуття, яка відтворена за допомогою обігривання стійких формул жанру, зокрема, жанру листа, що генетично пов'язаний з подорожжю. Відсутність емпіричного «ґрунту» відбилася й на змістовій структурі циклів В. Брюсова «Странствия» й М. Вороного «Мандрівні елегії», позбавлені характерного переміщення героя у просторово-часовому континуумі. Разом із тим твори українського й російського авторів «запаморочливо» динамічні. Ця динаміка – втеча від самого себе, неможливість зупинення, споріднена з романтичною моделлю подорожей, але водночас суперечить їй. Якщо в романтизмі «шлях є метафорою внутрішнього руху, визначає всі перипетії долі і приводить до мети» [13, 36], то у творах символістів рух у просторі і внутрішньому світі не є згармонізованим. Навпаки, напруженість буттєвого пошуку розкривається через руйнацію цілісності реальності й ідеальної духовної сфери, що у М. Вороного досягає найяскравішого вияву. Видозміни жанру торкнулись і суб'єктивної сфери. Наприклад, цикл П. Грабовського «По Сибири» позиціонується як поема без героя. Текст унікальний тим, що в ньому з'являється традиційний тип «приватного» співрозмовника, який інспірує появу відвертого, емоційно розкутого діалогу і призводить, зрештою, до посилення авторефлексійності тексту, що експлікує свідому відмову від героя: «В моей поэме нет героя, – / Прошли герои, - век таков; / Сибирь, друзья мои, не Троя... / Венки, мечи, Олимпа грозы, – / Как все торжественно, друзья.../ Штыки, параша; этой прозы / Чему касаться стану я?» [14, 436]. Отже, багато чого було змінено в поетичній подорожі. Уже не мандрівник, що цікавиться, не прочанин, що віщає й повчає, а, швидше, людина, яка сумнівається і шукає довкола себе опори, спадкоємець знаменитого «чутливого» мандрівника й мандрівника «мимоволі», «прагне до обрїю». XIX століття охоплене інтенсивним багатовекторним переосмисленням ідеї дороги, шляху, що впливає й на перетворення розроблених способів їхньої художньої реалізації, породжуючи широку амплітуду у формуванні структурно-значеннєвої спільності. Ця властивість поетичної подорожі, яку називають пластичністю й співвідносять зі свободою й безперешкодним включенням різних жанрових форм, – наслідок її синтетичної природи, примноженої «пригадуванням» значущих для розвитку жанру художніх джерел.

Поетична подорож, синтезуючи колосальний досвід жанрів, що становилися протягом багатьох століть, утворює стійке формально-змістове начало, з якого черпаються можливості для відтворення нових художніх цінностей. Широкий потенціал таких жанрів пояснюється не лише збереженням і актуалізацією за певних обставин архаїчних ознак. Специфічність синтезуючої основи поетичної подорожі полягає у здатності до внутрішнього породження і втілення нового змістового плану. Такі іманентні процеси, що забезпечують не лише змінюваність, але й стійкість форми, долучають жанри до загальних тенденцій епохи, ключових світоглядних змін. Іншими словами, життєздатність подібного цілого забезпечується органічною взаємодією закладених в основу компонентів, що за умов індивідуальних творчих завдань набувають розкриття й оновлення.

У жанрі поетичної подорожі, що розробляється у творчій системі різних за світосприйняттям і творчою настановою поетів української та російської літератур XIX – початку XX ст., принципи побудови синтетичного утворення на зазначених засадах простежуються дуже виразно. Його зміщення у сферу поезії і поступове набуття своєрідного жанрового обриса покликане комплексом причин, у яких головну роль відіграє переосмислення ідеї подорожі в літературі, зміна образу людини-мандрівника. Взаємодія в художньому цілому ліричних форм і епічних, що нагадують про родову природу жанру, синтезування традиційної

моделі подорожі із індивідуальною інтерпретацією її типових ознак призводить до ускладнення структури твору. Але в цій динаміці відчутна тенденція віднайти стійке змістовно-формальне підґрунтя, здатне скріпити різноманітні перетворення і забезпечити єдність і сталість функціонування в жанровій системі. У пошуках шляхів жанрового оновлення поети спиралися на вирішення найбільш важливих проблем своєї епохи. Звідси відбувається значне розширення проблематики жанру, що вже не обмежується етно-географічною описовістю. Замислення над сутнісними поняттями руху, плинності життя, уважне стеження за повсякденністю людини, вивчення процесів відчуження і спорідненості стають загальним спільним знаменником перетворення жанру подорожі і певною мірою зумовлюють його наближення до лірики. Характер розкриття поставлених проблем передбачав актуалізацію індивідуального, історичного і національного контексту, що сприяло формуванню специфічних взірців жанру у двох літературах.

Необхідно зазначити, що у процесі аналізу циклів поетичних подорожей в українській та російській поезії помічено різні напрямки розвитку жанру. Реалізація традицій подорожі в тематичній структурі, жанрово-стильових рисах, типах образу мандрівника, співзвучних творчому задуму, відбувається поряд з переосмисленням ідеї подорожі як засобу само- і світопізнання і зміни типових його властивостей. Такий процес притаманний обом літературам. На його тлі виразно проступає своєрідність жанрового перетворення. Стійкість епічних складових, орієнтація на жанри нарису, хроніки, вироблення засобів поетичної оповіді, використання рольових суб'єктних форм у творах П. Грабовського («Из путевых заметок»), П. Карманського («Земляк у Венеції»), І. Франка («По селу», «Мандрівнича хронічка») уможлиблює розкриття ідейних, емоційних особливостей національного ладу буття. Поети вдало використовують традиційні мотиви подорожі, зокрема мотиви «прощання», туги, примусової подорожі для відтворення історично-національних обставин. Складність творчого задуму, у якому задіяна настанова на поєднання суспільно-загального звучання проблематики поряд з її емоційно забарвленим, індивідуалізованим розкриттям, формує багатопланову у змістовому й жанровому значенні структуру твору.

Принципи формування синтетичного жанру подорожі в українській літературі під впливом проблематизації національно-історичного змісту збігаються із тими творами, у яких на перше місце винесено вираження індивідуальних психологічних переживань, що призводить до самозаглиблення ліричного героя, посилення медитативності, ліризації жанру. Наслідуючи особливості подорожі, розвинуті в період романтизму, засвоївши набутки активної прозаїзації лірики, що позначилася на структурі жанру середини XIX століття, наприкінці доби з'являються твори, які відрізняються багатьма ознаками від попередніх варіантів. Цикли подорожей М. Вороного («Мандрівні елегії»), Лесі Українки («Кримські спогади», «Із подорожньої книжки»), російських поетів В. Брюсова («Странствия»), О. Голенищева-Кутузова («Крымский альбом»), О. Жемчужникова («Сельские картинки и впечатления»), А. Майкова («Из странствования»), К. Случевського («Мурманские отголоски»), О. Толстого («Крымские очерки») виходять із внутрішньолітературного синтезу через детальну і глибоку розробку душевного життя. Під таким оглядом розрізняються засоби трансформації конститутивних ознак подорожі, її сюжетно-композиційних особливостей. Необхідно зазначити, що й саме відчуття насичується не лише достовірною конкретикою навколишньої дійсності із властивими їй стилістичними ознаками, але й драматизацією, загостренням внутрішнього конфлікту.

Поетична подорож у XIX ст. стрімко змінюється, утворюючи жанрові варіанти, що відрізняються специфікою моделювання простору, засобами його розкриття, але споріднюються притаманною всім ідеєю подорожі як особливої форми людського існування. Ця ідея протягом століття прочитується по-різному, що зумовлено розвитком жанру в контексті змін естетичних принципів художніх систем. Діалог між сентименталістською, романтичною, реалістичною, модерністичною подорожжю уможлиблює появу об'ємного, всебічного показу руху людини у просторі. Синтез різних типів бачення мандрівки дозволяє подолати обмеженість зображальності, поглибити емоційну насиченість, що сприяє індивідуалізації образу подорожанина. Вирішення багатьох проблем у сфері поезики жанру цього періоду, що, крім того, призвело до ускладнення образно-суб'єктної структури, сюжетно-композиційної організації, підкріплюється розширенням тематико-проблемного діапазону поетичної подорожі.

Поети XIX ст. продовжують пошуки у вдосконаленні засобів відтворення художньої вірогідності, що сприяє розкриттю національно-самобутнього, суспільно значущого, фіксуванню повсякденних, побутових деталей, які спираються на етно-соціальні умови життя. Все це створює своєрідне тло самопізнання суб'єкта і становить одну з постійних ознак жанру подорожі. Розімкнення жанрових і родових меж з метою посилення виразовості умовних форм стає засобом проникнення авторського світогляду, відчутних проявів автобіографізму. Взаємодія епічних і ліричних елементів у жанрі поетичної подорожі виводить на перший план твору аспекти внутрішнього життя особистості, розширює інтерпретаційний потенціал зображуваного зовнішнього світу, поглиблює змістову багатшаровість. Трансформації ідеї подорожі в літературі, відозвони структурної і змістової ролі опозиції «своє»-«чуже», «статика-динаміка» у співвіднесенні з багатовіковою традицією жанру формують рухомість і взаємозв'язаність усіх рівнів структури жанру. Ці процеси свідчать про глибинний зв'язок між зрушеннями у художній концепції подорожі і внутрішньолітературним синтезом, який довершує формально-змістове реформування жанру.

Висновки. Становлення жанрових варіантів поетичної подорожі із притаманними типологічними властивостями стимулюється складною, синтетичною основою, якою забезпечено і широкі виражальні можливості подорожі, і глибинна єдність, взаємоперехідність її неоднорідних компонентів. Цей процес забезпечено діалектичним протиріччям, що призводить, зрештою, до погодження між полюсами художнього бачення, але підтримує змістовно-формальне напруження. Йдеться про родовий синтез, який відображено в таких аспектах:

- по-перше, епічного розростання поетичного твору подорожі, що стримується й трансформується фрагментацією, уривком як однією із впливовіших тенденцій лірики;

- по-друге, фабулізації, посилення ролі події в поетичному творі, яка, у свою чергу, супроводжується редукцією етапів подорожі, згортанням їх до знаку події;

- по-третє, особливим значенням маршрутною осі як традиційного структуроутворюючого компонента, що, додаючи поезії нових рис, у тому числі, стаючи провідником прозових засобів розкриття художнього матеріалу, розхитується зануренням у внутрішній світ людини;

- по-четверте, прив'язаності сюжетної структури до зовнішнього плану, що стимулює проникнення до сфери художнього твору фактів автобіографічних, які формують достовірну раму подорожі на кшталт послань, конкретизацій часу, просторових координат, у поетичному творі перемикаються у метафізичний простір, символізуються, вибудовуючи нову змістоутворюючу парадигму.

ПОЭТИЧЕСКОЕ ПУТЕШЕСТВИЕ XIX ВЕКА: ОСОБЕННОСТИ СИНТЕТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЖАНРА

Е.В. Юферева

Понятие «синтетический жанр» в современном отечественном и зарубежном литературоведении становится актуальным. Оно отображает направления развития литературы, которые связаны с процессами внутрিলитературного синтеза. В статье рассматривается проблема определения синтеза в поэтическом путешествии в украинской и русской литературе XIX века. Анализируется одна из особенностей поэтического путешествия – нейтрализация динамических аспектов отображения пространства. Обесценивание «движения» противоречит глубинному смысловому корню жанра, но получает иное значение и функциональность в его поэтическом варианте. Этот процесс осмысливается в контексте синтетических тенденций, в частности, трансформации фабульных элементов, развития фрагментарности.

Ключевые слова: поэтическое путешествие, пространство, синтез, жанр, фрагментарность.

TRAVEL POETRY OF THE XIX CENTURY: PECULIARITIES OF THE SYNTHETICAL GENRE ORGANIZATION

O. Yufereva

The notion “synthetic genre” becomes topical in modern national and international literary criticism. It reflects the trends in the development of literature, which deals the processes in the synthesis within literature. The article deals with definition in Ukrainian and Russian travel poetry of the XIX century. The article discloses one of the features of a travel poetry – the diminishing of the dynamic aspects of space description. The loss of the movement importance contradicts the inner sense core of the genre, yet receives another meaning and functionality in its poetic version. This process is research in the context of synthetic tendencies, in particular, the transformation of story line, the development of the fragmentation.

Key words: travel poetry, space, synthesis, genre, fragmentation.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики / М.Я. Поляков. – М.: Советский писатель, 1978. – 446 с.
2. Завьялова Е.Е. Путевые медитации как лирический жанр [Электронный ресурс] / Е.Е. Завьялова // Ломоносов: молодеж. науч. портал / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2007. – Режим доступа: http://www.lomonosov-msu.ru/2007/19/zavjalova_ee.doc.pdf
3. Шакиров С.М. О смысловой парадигме мотива дороги в русской лирике 19 – 20-го вв. / С.М. Шакиров // Вестник Челябинск. ун-та. Серия 2: «Филология». – 1997. – № 2. – С. 22–59.
4. Шлнле А. Подлинность и вымысел в авторском самосознании русской литературы путешествий 1790 – 1840 / А. Шлнле; [пер. с англ. Д. Соловьева] – СПб.: Академический проект, 2004. – 272 с. (Современная западная русистика, т. 51).
5. Гуминский В.М. Открытие мира, или Путешествия и странники / В.М. Гуминский. – М.: Современник, 1987. – 286 с.
6. Стеценко Е.А. История, написанная в пути... (Записки и книги путешествий в американской литературе 17–19-го вв.) / Е.А. Стеценко. – М.: ИМЛИ РАН «Наследие», 1999. – 312 с.
7. Банах И.В. Структура повествования в жанре путешествия (на материале русской литературы конца XVIII – первой трети XIX вв.): Монография / И.В. Банах. – Гродно: ГрГУ, 2005. – 131 с.
8. Григорова М. Путеводитель романтического путешественника: Польские маршруты / М. Григорова // Мир романтизма: сб. науч. тр.: К 45-летию научной деятельности И.В. Карташовой. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2006. – Т. 11 (35). – С. 76–86.
9. Ramsden A. M. The play and Place of Fact and Fiction in the Travel Tale / A.M. Ramsden // Forum for Modern Language Studies. – 2000. – № XXXVI. – P. 16 – 33.
10. Травников С.Н. Путевые записки Петровского времени (проблема историзма): учеб. пособие / С.Н. Травников. – М.: МГПИ им. Ленина, 1987. – 102 с.
11. Скибина О.М. Поэтика жанра путевого очерка / О.М. Скибина // Филологические науки. – 2002. – №5. – С. 102 – 111.
12. Винокур Г.О. О языке художественной литературы / Г.О. Винокур. – М.: Высшая школа, 1991. – 448 с.
13. Лагутина И.Н. «Пространством и временем полный...»: раннеромантический художник в поисках идентичности (По роману Новалиса «Генрих фон Офтердингген») / И.Н. Лагутина // Романтизм. Вечное странствие. – М.: Наука, 2005. – С. 36 – 50.
14. Грабовський П. Твори : У 2 т. / П. Грабовський. – К.: Дніпро, 1964. – Т. 1 – 535 с.

Надійшла до редакції 4 листопада 2009 р.